Viorica MOLEA

Valorificarea expresiv-estetică a oralității în creația lui Ion Creangă



V. M. – conf. univ., dr. în filologie, Departamentul Lingvistică română și știință literară, Facultatea de Litere, USM. Domenii de cercetare: stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, comunicare. Autoare a trei cărți: *Valori expresive ale frazeologismelor în opera dramatică* (2010), *Expresivitatea limbajului poetic (suport de curs)* (2011) și *Oralitatea în textul publicistic actual românesc* (2016). Participantă la numeroase conferințe naționale și internaționale.

Să abordezi subiecte referitoare la creația absolut remarcabilă a scriitorului Ion Creangă este pe cât de tentant, pe atât de riscant. Tentant, deoarece opera sa este o inepuizabilă sursă de pitoresc lingvistic, de expresivitate ingenuă, de subtilități estetico-filozofice, aspecte cu interpretări polivalente și niciodată finite; riscant, pentru că ai putea produce repetat numeroasele exegeze existente, ai putea să insiști în banalitate, să emiți idei, „produse" hermeneutice derizorii. Încercăm totuși, înfruntând riscurile, să ne lansăm într-o discuție (nepretențioasă) despre mult comentatul limbaj al scrierilor crengiene, al limbajului oral, considerat un atribut *sine-qua-non* al acestora.

Este un fapt cunoscut că scrierile lui Ion Creangă sunt o reflectare vie, expresivă, valoroasă a limbajului popular-oral, care, la rândul său, „redă, prin structura lui, după aprecierea

A return to classical artistic texts seemed tempting, for the perspectives of approaching some seemingly outdated themes often reveal interesting and novel aspects. The orality in Ion Creangă`s prose has been revealed and revised in excess, especially through the very detailed inventory of the instrumentshe uses. However, we consider that a classical writer is inexhaustible in terms of stylistically-aesthetic valences, which, with every interpretation, are multiplied and re-evaluated. This is what we tried to highlight in our study.

lui Ion Coteanu, înainte de toate, un stadiu de cultură și de civilizație" [2]. Totodată, în accepție modernă și chiar postmodernă, „oralitatea, ca trăsătură stilistică a unui text literar, tinde să estompeze diferențele dintre comunicarea orală și cea scrisă, în vederea obținerii impresiei de autenticitate" [12, p. 87]. Prin oralitate, care reprezintă măsura întreagă a expresiei spirituale a unei națiuni, se deschid perspective de îmbogățire și cizelare a limbii literare culte, Ion Coteanu „admițând aportul oralității în diversificarea posibilităților de expresie a stilului artistic" [9, p. 50], de aceea „întâlnirea literaturii cu oralitatea hrănește nu numai creația literară propriu-zisă, primenind-o, ci contribuie efectiv la formarea și dezvoltarea limbii literare naționale" [9, p. 20].

Toți cei care au încercat să exploreze din diverse perspective opera scriitorului humuleștean au remarcat, fără excepție, oralitatea stilului său, relevând multiple ipostaze ale valențelor obținute, unii considerând totuși, de exemplu, Ștefan Munteanu, că „limba populară este pentru Creangă un izvor și un mijloc al narațiunii, și nu măsura întreagă a stilului său artistic" [10, p. 121]. „Cine parcurge eseurile dedicate lui Ion Creangă de-a lungul ultimei jumătăți de secol, relevă Dan Mănucă, nu poate să nu sesizeze repetarea abundentă a caracterizării de «oralitate» atribuită scrisului său. (...) G. Călinescu introduce și unele aprecieri care vor face o carieră îndelungată, precum următoarele: «scriitorul nu vede nimic nou și nu adâncește, ci numai <zice>, cu farmec misterios, ca și muzica unor poeți (...) *Amintirile...* nu sunt scrise, ci spuse»; sau: «Creangă stă pe o laviță ori pe o prispă și povestește altora». Tot Călinescu, referindu-se la lexicul utilizat de scriitor, emite constatări, reluate mai târziu de alți exegeți, precum că „Creangă aduce în scrierile lui mult vocabular țărănesc, dar mai cu seamă proverbe, zicători care alcătuiesc așa-zisele lui «țărănii». Însă acestea singure nu pot face o literatură" [8]. Eticheta de „țăran" a fost/este reluată, parcă prin dicteu, de mai mulți cercetători care au încercat să-i pătrundă universul artistic.

Toate acestea presupun că abordările respective care s-au perpetuat ca niște adevăruri incontestabile acum sunt reconsiderate, întrucât, după cum notează Dan Mănucă, „este complet eronat să fie cântărit scrisul, artistic sau nu, cu unitățile de măsură ale unei comunicări orale". Se impune, prin urmare, o „regândire a «oralității» scrisului lui Ion Creangă, acesta fiind autorul, în primul rând, al unui text și, în al doilea rând,

al unui text literar" [8]. Scriitorul Ion Creangă nu poate fi identificat, așa cum s-a procedat dintotdeauna, cu povestitorul popular din simplul motiv că textele primului sunt creații artistice, pe când ale celui de-al doilea sunt redări fidele ale textelor autorului anonim, care nu au pretenția de a fi artistice. E vorba, în fond, de opoziția text artistic – text oral neartistic, cu funcțiile lor caracteristice: estetică, expresivă vs funcțiile conativă, referențială. Există, evident, și în textul oral o doză de expresivitate și chiar de artistism, doar că acestea nu sunt definitorii, așa cum le sesizăm în textul artistic propriu-zis. „Ion Creangă ***re-gândește*** și ***re-face*** textul, deosebindu-se astfel fundamental de povestitorul popular, care nu are timp de retușuri", menționează Dan Mănucă. Aceeași concluzie o regăsim în comentariile Mihaelei Mancaș despre sonoritatea și ritmul creat prin repetiție și prin alte mijloace sintactice în opera lui Ion Creangă: „Obsesia sonoră, notează cercetătoarea, îl face pe Creangă să-și construiască dialogul prin repetiție; ritmul devine mai lent, (...) iar textul capătă o valoare auditivă sporită, absentă în limba curentă. Este un argument în plus în favoarea faptului că Ion Creangă nu transcrie limba vorbită, ci o ***re-creează***" [7, p. 268].

Cele spuse mai sus ne întăresc în ideea că limbajul oral crengian, re-gândit, re-modelat, re-estetizat în maniera unui artist precum este vestitul scriitor humulești, devine o sursă de re-interpretare a creației acestuia, din multiple perspective: stilistico-estetică, pragmatică, psiholingvistică, etnolingvistică, sociolingvistică etc., întrucât „Ion Creangă este un scriitor mult mai complex decât cred cei ce-l analizează insistând numai asupra umorului său sau asupra jovialității sale" [11].

Astfel, oralitatea înțeleasă ca un mecanism/instrument de creare a textului artistic prin valorile expresiv-estetice intrinseci se regăsește în întregul text crengian prin lejeritatea varierii ei la toate nivelurile limbii: fonetic, lexical, gramatical, stilistic.

Comentarii ce țin de prezența elementelor oralității, contabilizarea acestora pe paginile operei lui Creangă, cu succinte sau ample încercări de analiză, se regăsesc atât în lucrări mai puțin cunoscute, cât și în cele consacrate, cum ar fi: *Stilistica limbii române*, de I. Iordan, *Arta prozatorilor români*, de T. Vianu, *Limba română artistică*, de Șt. Munteanu, *Limbajul artistic românesc*, de M. Mancaș și în multe alte studii. Sunt relevate, cu lux de amănunte, practic toate probele de oralitate, încât ne

întrebăm dacă mai este loc de alte observații și interpretări care ar avea o minimă doză de originalitate. Se poate, credem, comenta oralitatea lui Creangă și prin intersectarea expresivității, sugestiei lingvistice și literare, care decodifică, în contexte talentat construite, atât sensul psihologic și afectiv al oralității, cât și elementele imanent estetice care izvorăsc din talentul și intuiția artistică a autorului.

Lexicul variat și, în cea mai mare măsură, marcat stilistic reprezintă filonul expresiv-estetic principal în opera scriitorului, fapt relevat de toți cei care au studiat componentele texturii artistice crengiene. Unul din segmentele fundamentale ale lexicului utilizat este cel *regional*, care conturează un imaginar artistic moldovenesc inconfundabil, cu tot inventarul de subtilități. „Regionalismul, susține D. Irimia, ca și arhaismul, ca și argoul sau ca alte categorii lingvistice neliterare, nu mai este în comunicarea artistică expresia pasivă a apartenenței socio-lingvistice sau cultural-lingvistice a unui locutor, el este un mijloc, nu fundamental deosebit de imaginea artistică, de construire a universului semantic al textului" [6].

Pe lângă valorile stilistice intrinseci, de revelare a coloritului local, a exotismului creat de limbajul personajelor, elementele regionale au note singulare, sugestii ce țin de context. În acest sens, D. Irimia crede că „regionalitatea (...) este purtătoare virtuală a unor valori stilistice, care se realizează în funcție de context și care variază de la valoarea zero la valori definitorii pentru identitatea stilistică a unui text sau a unui scriitor" [6]. Să urmărim deci câteva inserții ale elementului regional în *Amintiri din copilărie*: *Și când mă uit înapoi, doi* ***hojmălăi*** *se și luaseră după mine...*, în care elementul regional *hojmălăi* sugerează un sentiment de frică și antipatie, totodată, *și Nic-a lui Costache, dușmanul meu, și cu Toader a Catincăi, alt* ***hojmălău****, au trecut pe lângă mine vorbind cu mare ciudă* [3]; aici, pe lângă sugestiile enunțate, sesizăm și o ușoară ironie. *Era în sat și dascălul Iordache,* ***fârnâitul*** *de la strana mare, dar ce ți-i bun?* [3] ***fârnâitul*** decodifică note peiorative de dispreț și supărare față de situația creată; iar în contextul următor: *Doamne, măi femeie, Doamne, multă minte-ți mai trebuie! zicea tata, văzând-o așa de* ***ahotnică*** *pentru mine; Oare Grigore a lui Petre Lucăi de la noi din sat pe la școli a învățat, de știe a spune atâtea* ***bongoase*** *și conocăria pe la nunți etc.?*, *ahotnică* și *bongoase* [3] din tirada tatălui lui Nică, când încearcă să se opună argumentelor maicăi lui,

conțin în subtext încercări de persuasiune și indignare; *Iar țăranul, făcându-și cruce, a rămas cu gura căscată, fără* ***să bleștească*** *un cuvânt –* ***a blești***, în contextul respectiv, trimite spre o stare de perplexitate și de confuzie, iar în fragmentul *Măi! al dracului venetic și* ***ceapcân*** *de popă, zicem noi, după ce ne adunăm cu toții la un loc, înghețați de frig și spărieți!* ***ceapcân*** [3], cu sensul de om rău, șiret, produce efecte singulare de furie și revoltă, stare menținută și de utilizarea elementelor regionale, a expresiilor, structurilor frazeologice în textul ce urmează: *Cât pe ce era să ne ologească boaita cea îndrăcită, vede-l-am dus pe năsălie la biserica Sfântului Dumitru de sub cetate, unde slujește; curat Ucigă-l-crucea l-a colăcit să vie și să-i facă* ***budihacea*** *casă la noi în sat* [3].

Elementele lexicale marcate stilistic au semnificații și valori expresiv-estetice contextuale pertinente, care nu presupun doar conotațiile implicite cunoscute în oralitate, ci exprimă, în contexte bine organizate, diverse note de atitudine, emoție, stări de spirit momentane, ce conferă fluiditate și autenticitate textului crengian: *Când auzeam noi de masă,* ***tăbăram*** *pe dânsa, ș-apoi,* ***aține-te, gură****! Vorba ceea:* ***De plăcinte râde gura, de vărzare, și mai tare****. Ce să faci, că doar numai de două ori pe an este ajunul! Ba la un loc, mi-aduc aminte,* ***ne-am grămădit*** *așa de tare și am răsturnat masa omului, cu bucate cu tot, în mijlocul casei,* ***de i-am dogorit obrazul părintelui de rușine*** [3]. Cuvintele ***tăbărâm, grămădit***, expresiile ***aține-te, gură***; ***i-am dogorit obrazul părintelui de rușine; de plăcinte râde gura, de vărzare, și mai tare,*** creează o imagine ilară și încărcată de umor, sugerând, totodată, sentimente de nostalgie îmbinate cu o oarecare jenă pentru faptele descrise. În alt pasaj: ***Inca*** *ce rană-i pe dânșii,* ***sărmanii*** *băieți! Cum i-a mâncat râia prin străini,* ***mititeii****! Și după ce* ***ne-a căinat*** *și ne-a plâns bunica, după obiceiul ei, și după ce ne-a dat demâncare tot ce avea mai bun și* ***ne-a îndopat*** *bine, degrabă s-a dus în cămară, a scos un ulcior cu dohot de mesteacăn, ne-a uns peste tot trupul din creștet până în tălpi și apoi ne-a culcat pe cuptor la căldură. Și tot așa ne-a uns de câte două-trei ori pe zi cu noapte, până ce în Vinerea-Seacă ne-am trezit vindecați* ***taftă*** [3], cuvintele familiar-populare *sărmanii, mititeii, căinat, îndopat, taftă*, cu semnificații stilistice dintre cele mai colorate, în contextul respectiv, prin utilizarea lor, redau sentimente de gratitudine și duioșie pentru imaginea luminoasă a bunicii.

Este semnificativ faptul că, deși arsenalul lexical utilizat de Creangă este extrem de diversificat prin culoarea stilistică, totuși nu regăsim pe paginile lucrărilor sale elemente vulgare, triviale, care ar deranja bunul simț al cititorului sau ar compromite stilul de o rară pregnanță.

Gramatica textului crengian este prin excelență expresivă, cu multiple și variate sugestii, conotații dintre cele mai surprinzătoare, toate conturând imagini senine și blânde, încărcate de optimism și de pitoresc.

Întrucât atestăm, în numeroase studii dedicate gramaticii textelor lui Ion Creangă, o inventariere, pe alocuri riguroasă, a părților de vorbire preferate de scriitor, precum și rolul acestora din diverse perspective, relevarea cu lux de amănunte a sintaxei operei prozatorului, inclusiv a sintaxei oralității, care stă la temelia narațiunii, ne vom opri, lapidar, la câteva aspecte ce țin de sintaxa oralității în creația lui Creangă.

Din numeroasele cercetări și constatări este evident că întreaga construcție a textului se întemeiază pe sintaxa oralității, fapt demonstrat cu prisosință de exegeții principali ai operei scriitorului. Doar că, adăugăm noi, sintaxa oralității la Creangă este procesată de spiritul artistic al scriitorului, astfel încât textul nu reprezintă o copie fidelă a textului oral, ci o rafinare estetică la necesitățile expresive propuse.

Cele mai elocvente tipare orale țin de:

– **predominarea raportului de coordonare** „între propozițiile principale. Acestea sunt fie juxtapuse, fie legate prin cea mai frecventă conjuncție coordonatoare ***și***" [13, p. 96]. În același timp, M. Mancaș observă faptul „utilizării conjuncției ***și*** la începutul frazelor fără funcție sintactică propriu-zisă, ci doar ca element de continuitate la nivelul textului: este așa-numitul ***și*** „narativ" sau, în terminologia lui Iorgu Iordan, „conjuncție coordonatoare universală" [7, p. 266]. Acest ***și*** narativ reprezintă un răgaz de gândire pe care și-l ia locutorul înainte de a expune urmarea evenimentelor. Prin prezența lui înaintea propozițiilor și a frazelor, limbajul popular capătă aspectul unui mesaj continuu, neîntrerupt, ***și*** narativ având o valoare arhitecturală...[13, p. 99]. De exemplu, *...**și** unde nu începe a fugi de-mi scăpărau picioarele; **și** trec pe lângă casa noastră, **și** nu intru acasă, ci*

*cotigesc în stânga **și** intru în ograda unui megieș al nostru, **și** din ogradă în ocol, **și** din ocol în grădina cu păpușoi, care erau chiar atunci prășiți de-al doilea, **și** băieții după mine; **și**, până să mă ajungă, eu, de frică, cine știe cum, am izbutit de m-am îngropat în țărnă la rădăcina unui păpușoi* [3]. Conjuncția coordonatoare ***și*** din fragmentul propus atenției, cu funcție narativă, redă foarte sugestiv starea afectivă a protagonistului: nesiguranță, agitație, nervozitate, frică – emoții care, în contextul de expresie orală, reliefează ușoare nuanțe de grotesc. Într-un alt segment de text, aceeași conjuncție decodifică note estetico-stilistice aproape contrare celor comentate anterior: *Hei, hei! când aud eu de popă **și** de Smărăndița popii, las muștele în pace **și**-mi iau alte gânduri, alte măsuri: încep a mă da la scris, **și** la făcut cadelnița în biserică, **și** la ținut isonul, de parcă eram băiat. **Și** părintele mă ia la dragoste, **și** Smărăndița începe din când în când a mă fura cu ochiul, **și** bădița Vasile mă pune să ascult pe alții, **și** altă făină se macină acum la moară* [3]. Aici, reluarea domoală, în secvențe semnificative, a conjuncției ***și*** sugerează o stare de bine, de relaxare, un sentiment de siguranță și optimism.

Ovid Densusianu punea în lumină câteva trăsături ale vorbirii populare, printre care, în primul rând, uniformitatea expunerii prin simple alăturări, ... sau legate prin conjuncția *și*, eventual prin alte conjuncții coordonatoare (*dar, însă, iar*), sau prin adverbe temporale ca *apoi* (sub forma „neaccentuată" *păi*), *atunci* etc., care și-au pierdut, de fapt, înțelesul adverbial propriu-zis, pentru a se transforma în adevărate conjuncții [4, p. 413-420].

M. Mancaș se referă la aceleași conjuncții provenite din adverbele *atunci* și *apoi*, care au funcție „narativă, de legătură între fraze, pe care îl au uneori, în narația lui Creangă" [7, p. 266]: *Când auzeam noi de masă, tăbăram pe dânsa, **ș-apoi**, aține-te, gură*!; *Și dă paharul de dușcă; **apoi** încă vro două-trei, și peste acele alte câteva; după aceea ne binecuvântează iar cu amândouă mâinile, zicând: Ei, băieți, de-acum liniștiți-vă! **Ș-apoi** ne lasă în pace și-și caută de drum. **Atunci**, parcă-l văd cum s-a plesnit părintele Duhu cu palma peste frunte, zicând c-un oftat adânc: – Pesemne păcatele mele cele mari și grele m-au aruncat și aici, să învăț niște țopârlani sălbatici*! [3]. Pe lângă funcția narativă de manieră populară, aceste adverbe, cu rol de conjuncție, sugerează intenții comunicative familiare, afectuoase;

- prezența formelor topice inversate; acestea apar, mai ales, în variantele interogative și exclamative ale timpurilor și modurilor analitice sau ale diatezei pasive (*prinde-l-voiu strigoiul acela, gătitu-le-ați...*) [7, p. 263]: *Ia lăsați-l încolo, măi; **sta-i-ar în gât** pe ceea lume! zise Zaharia*; *Vai! **osândi-v-ar Dumnezeu să vă osândească**, soiuri ticăloase ce sunteți! Nime n-are chip să se odihnească în casa asta de răul vostru! Cine oare mi-a făcut șotia*?; *Ei, moșule, zic eu, **place-ți** cum ne-ai găsit*?; *Ei, apoi?! **Știutu-v-am eu** că și voi mi-ați fost de-aceștia? zise moș Luca, mergând pe lângă cai, plin de năduh...* [3]. Aceste inversiuni, fie că apar în imprecații, fie în alte structuri de stil popular, în contexte de factură umoristică, adâncesc atât notele ilare, șugubețe, cât și diverse alte subtilități ce țin de limbajul personajelor, de relațiile apropiate, familiare dintre ele, de un cadru încărcat de căldură și lumină;

- frecvența **repetiției** și **elipsei**. Se repetă la Creangă interjecții, pronume și, cel mai des, verbe... Repetiția verbului are efect ritmic preponderent [6, p. 267]. Repetiția și elipsa sunt, la fel, de factură populară, care, trecute prin măiestria artistului Creangă, obțin inspirate efecte espresiv-estetice: *Și **nici tu** junghi, **nici tu** friguri, **nici** altă boală nu s-a lipit de noi, dar **nici** de râie n-am scăpat*; *.Atunci copila părintelui, cum era sprințară și plină de incuri, a bufnit în râs. **Păcatul ei, sărmana***!; *Și până a vorbit aceste, eram și învelit într-o sarică ghițoasă de Cașina, băgat într-o desagă pe cal, purces pe drum, **și hai la Pipirig***; *Dascălul nu ne mai primea în școală, Irinuca nu ne putea vindeca, pe bunicul n-avea cine-l înștiința, merindele erau pe sfârșit, **rău de noi***! [3]. În toate aceste secvențe de text, repetiția sau elipsa sugerează diverse stări de spirit: de la bonomie, compătimire, la disconfort și deznădejde, conturate cu deosebită delicatețe artistică.

Deși ne-am oprit foarte sumar la câteva aspecte legate de sugestivitatea și expresivitatea diverselor mijloace lingvistice orale, am constatat un nebănuit câmp de investigație din acest punct de vedere, dar și din alte perspective, care ar împrospăta spectrul de probleme ce țin de studiul limbajului în opera scriitorului Creangă, abandonat parcă în ultima vreme pe motiv că nu mai este actual sau că există o suprasaturație a temelor abordate. Un mare scriitor nu este/nu poate fi depășit, iar creația lui va incita mereu tentația cercetării. Ion Creangă este un mare scriitor!

Referințe bibliografice

1. Călinescu George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.
2. Coteanu Ion, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
3. Creangă Ion, *Amintiri din copilărie*, online https://dochub.com/sec-ia-pentru-copii-i-tineret-bra-ov/Rnqjvv/amintiri-din-copilarie-ion-creanga?pg=25 [accesat: 25.02.18].
4. Densusianu Ovid, *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *Opere*, vol. I., București, 1968.
5. Iordan Iorgu, *Limba română contemporană,* București, 1956.
6. Irimia Dumitru, *Dialectologie și limbă literară. Regional-literar în textul artistic,* http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/DIALECTOLOGIE-%C5%9EI-LIMB%C4%82-LITERAR%C4%82.pdf [accesat: 27.05.13].
7. Mancaș M., *Limbajul artistic românesc: sec. al XIX-lea*, București, 1983.
8. Mănucă Dan, *Ponciful oralității lui Ion Creangă sau despre re-oralitate*, online: http://convorbiri-literare.ro/?p=6901 [accesat: 11.02.18].
9. Milaș C., *Introducere în stilistica oralității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
10. Munteanu Ș., *Limba română artistică*, București, 1981.
11. Nicolae A., *Satul lui Creangă în viziunea marilor critici români. Oralitatea în opera lui Creangă*, online: http://didactica.genesis.ro/satul-creanga-viziunea-marilor-critici-romani-oralitatea-opera-creanga/ [accesat:11.02.18].
12. Sămihăian F., *Oralitatea în discursul postmodern sau punerea în scenă a autenticității*, în „Limbă și literatură", 52, vol. I-II, 2009, p. 85-104.
13. Teiuș S., *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.